

VALSTYBĖ IR KULTŪRA

Skaistė Ašmenavičiūtė. Linoraižinių darbų ciklas „23 psalmė“,
„I. Ps 23, 1 VIEŠPATS mano Ganytojas, <...>“, linoraižinys, 2017, 35 × 44 cm

Komunistinis *Aukso amžiaus* mitas: ištakos ir raidos ypatybės

STANISLOVAS JUKNEVIČIUS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
juknevicus.s@gmail.com

Straipsnyje, remiantis Carlo Gustavo Jungo analitinės psichologijos idėjomis, analizuojama komunistinio *Aukso amžiaus* mito ištakos ir raidos ypatybės buvusioje Sovietų Rusijoje. Jame išskiriami įsivaizduotą bolševikų pasaulį formavę archetipai, pagrindinės socializmo kūrimo procese dalyvavę įsivaizduojančios bendruomenės bei psichologinės socializmo griūties priežastys. Kadangi Lietuva daugiau kaip keturiasdešimt metų priklausė vadinamam *socialistiniam lageriui*, straipsnyje pateikiama komunistinio mito raidos analizė, svarbi siekiant geriau pažinti ir mūsų valstybėje vykusius procesus.

Esminiai žodžiai: *Aukso amžiaus* mitas, archetipai, įsivaizduojamos bendruomenės, įsivaizduoti pasauliai.

Ivadas

Mitai – fundamentinės, plačiausios aprėpties ir paveikiausios kolektyvinės vaizduotės struktūros. Kaip teigia Rollo May, „mitus galima palyginti su namo perdengimais: jie nematomi iš išorės, bet tai pagrindinės konstrukcijos, kurių dėka žmonės gali name gyventi“¹. Panašių minčių aptinkame ir lietuvių autorių darbuose. Anot Gintaro Beresnevičiaus, „valstybė privalo turėti savo mitologiją, piliečiai – deramus pavyzdžius sekti, ką puikiai suvokė romėnai, savo istoriją visiškai supynę su mitais. Kiekvienas imperatorius buvo Cezaris, o Cezaris, kaip ir Augustas, buvo Romulas, o visi piliečiai sekė praeities didvyrių pavyzdžiais, žinodami, kad valdžios vyrai taurumu ir sąžiningumu

nenusileidžia legendiniams valstybės pionieriams. Tęstinumo sąvimonė yra būtina, ji teikia pilietinį komfortą, leidžia išlaikyti tvirtą valstybinę jauseną, žinoti, kad gyveni realybėje, kurios ištakos tvirtos ir patikimos, nes glūdi paskutinėje, galutinėje ir neredukuojamoje realybėje – mite“².

Svarbų vaidmenį žmonijos istorijoje, taip ir šiuolaikinėse visuomenėse, atlieka politiniai mitai. Prancūzų tyrinėtojas Raoul Girardet analizuoja politinės vaizduotės ypatybes ir išskiria keturis pagrindinius politinius mitus: *Sąmokslas*, *Gelbėtojas*, *Aukso amžiaus*, *Vienybė*³. Būtent *Aukso amžiaus* mitas atliko lemiamą vaidmenį atsirandant komunistinei idėjai ir ją skleidžiant. Kaip rašo Karlas Gustavas Jungas, „komunistinis

1 May, Rollo. *The Cry for Myth*, p. 34.

2 Beresnevičius, Gintaras. *Imperijos darymas: lietuviškos ideologijos metmenys*, p. 56.

3 Girardet, Raoul. *Politiniai mitai ir mitologijos*.

pasaulis turi vieną didelį mitą (kurį mes vadiname iliuzija ir veltui viliamės, kad vertindami jį iš aukšto priversime išnykti). Tai laiko išbandymus pakėlusį archetipinę svajonę apie Aukso amžių (arba Rojų), kur kiekvienas turi visko iki valiai, o didis, teisingas ir išmintingas vadas valdo žmonijos vaikystę. Šis galingas archetipas savo infantiliškuoju pavidalu pavergė žmones, ir jis niekada neišnyks iš žemės, nors ir kaip iš aukšto jį vertintume“⁴.

Komunistinio Aukso amžiaus mito analizei skirtus darbus galima suskirstyti į dvi pagrindines dalis. Pirmoje iš jų atskleidžiama konkrečių archetipų vaidmuo komunistinio Aukso amžiaus mito susiformavime ir sklaidoje. Taip, Hansas Gunteris analizuoja *Didvyrio*, *Didžiosios šeimos*, *Tėvo*⁵, *Markas Lipovetsky – apgaviko (trickster)*⁶, Jelena Ščepanovskaja – *pradinio kūrimo (iznacalnoje tvorenije)*, *nenugalimo kario*, *piemens / vedlio* archetipus⁷. Kita šių problematiką analizuojančių darbų dalis skirta paties Aukso amžiaus mito vaidmens istorijoje bendrai ir socializmo konkrečiai analizei.

Čia, be jau minėtos Girardet knygos, būtina paminėti Thomo Linen⁸ bei Aleksandro Dugino⁹ darbus. Pastarasis

mokslininkas išskiria dvi istorijos proceso sudedamąsias: kolektyvinį sąmoningumą (Emilis Durkheimas) ir nesąmoningumą (Jungas). Atitinkamai marksizmą formavo loginė (Markso teorija) ir mitologinė (nihilistiniai „aukso amžiaus“ motyvai) sudedamosios. Veikdamos išvien, šios jėgos kuriam laikui sutelkė visuomenės jėgas neregėtam ekonominiam ir pramoniniam proveržiui. Pagrindinė Sovietų Sąjungos žlugimo priežastis – *mito susidėvėjimas*. Kaip rašo Duginas, „bandymas sujungti rusišką mitą su marksistiniu logosu baigėsi žlugimu“¹⁰.

Nepaisant tariamo sklandumo ir originalumo, Dugino koncepcija stokoja metodologinio nuoseklumo. Pirmiausia, norint kalbėti apie *mito susidėvėjimą*, būtina atskleisti mito struktūrą ir atskirų jo dalių dinamiką, ko Dugino darbuose ir nerandame. Be to, teisingiau būtų Markso teoriją traktuoti ne kaip savarankišką „logosą“, o kaip bandymą racionaliai pagrįsti „Aukso amžiaus“ mitą. Pagrindinė socializmo, o taip pat ir Sovietų Sąjungos, žlugimo priežastis ne ta, jog nepavyko sujungti rusų mito su marksistiniu logosu – rusiškas šis mitas ne daugiau, nei suomiškas ar indonezietiškas – esmė ta, kad Aukso amžiaus mitą buvo pabandyta įgyvendinti praktikoje. Politiniai mitai tik tol yra gyvybingi ir atlieka „namo perdengimų“ funkciją, kol jie išlieka mitais ir egzistuoja kolektyvinių svajonių ar prisiminimų pavidalu. Pabandžius mitą įgyvendinti, jis nustoja būti mitu ir žlunga, o kartu su juo žlunga ir jį įgyvendinti bandžiusi visuomenė. Kai kurie šio proceso aspektai ir analizuojami straipsnyje.

4 Jungas, Karlas Gustavas. *Žvelgiant į sąmonę*, p. 90.

5 Gunther, Hans. *Der Socialistische Übermensch: M. Gorkij und der sovjetische Heldenmythos; Father Stalin and his Family in Soviet Union*.

6 Lipovetsky, Mark. *Charms of the Cynical Reason: The Trickster's Transformations in Soviet and Post-Soviet Culture*.

7 Ščepanovskaja, Jelena. *Archetipy Rossii*.

8 Linen, Thomas. *Socialist Utopian Modernism: The Myths of the Kingdom and the Golden Age*.

9 Dugin, Aleksandr. *Logos i Mythos; Sociologija voobrazhenia*.

10 Dugin, Aleksandr. *Sociologia voobrazhenia*, p. 82.

Teorinės tyrimo prielaidos

Šiame straipsnyje remsimės prielaida, jog mitai – kolektyvinės kūrybos rezultatas. Vaizduotė – neatsiejama kūrybos dalis. Kūrybinė vaizduotė skiriasi nuo kasdieninių kiekvieno žmogaus galvoje knibždančių fantazijų tuo, jog ji objektyvuojasi ne kažkokiais nors amorfiškais ar tik tam tikriems individams būdingais turiniais, o kaip pasikartojančios atpažįstamos struktūros – archetipai. Kaip rašo Jungas, „archetipai – a priori sąlygos vaizduotei, kurios šiek tiek primena kantiškąsias kategorijas“¹¹. Panašiai kaip kantiškosios kategorijos surikiuoja juslių teikiamą medžiagą į darnų pasaulio vaizdą, archetipai surikiuoja vaizduotės teikiamus turinius į įsivaizduojamus pasaulius. Archetipai – stabilios struktūros nuolatos kintančiame vaizduotės turinių pasaulyje, savotiški įsivaizduojamų pasaulių karkasai, todėl archetipinėje psichologijoje įvardijami kaip „fundamentinės vaizduotės struktūros“¹².

Nors archetipai – neatsiejama kūrybos proceso dalis, skirtingose kūrybos srityse jie reiškiasi skirtingai. Pirmiausia archetipai – tam tikros veiklos dominantės, ar instinktyvios linkmės „kaip instinktyvus paukščių impulsas sukurti lizdus arba skruzdžių – kurti organizuotas gyvenvietes – skruzdėlynus“¹³. Dažniausiai sutinkami šios rūšies archetipai – kovotojo, didvyrio, paklusniojo, kūrėjo, griovėjo, karjeristo. Kitas archetipų raiškos aspektas – tam tikrų vaizdinių atžvilgiu

patiriami jausmai¹⁴ – meilė Dievui, tėvynei, neapykanta kitos rasės ar tautybės žmonėms, užuojauta skriaudžiamiems. Akivaizdu, kad tie patys vaizdiniai kažkam gali būti archetipu, o kažkam – ne. Pavyzdžiui, jei kažkam tėvynė – tik vieta, kurioje jis gimė, jam tėvynė tėra žodis, bet jei kažkas myli tėvynę – jam tėvynė tampa archetipu. Archetipai taip pat gali reikštis kaip bendros suvokimo formos¹⁵. Pavyzdžiui, kažkas pasaulį gali suvokti kaip harmoniją, kažkas – kaip chaosą, kažkam karalius Oidipas – iškreiptų seksualinių potraukių įsikūnijimas, o kažkam – likimo laužyta, bet nepalaužta asmenybė. Šios bendros tam tikroms žmonių grupėms suvokimo formos ir yra archetipai.

Kūrybos procesas – individualių vaizduotės turinių vertimas kolektyviniais. Pagrindinė to priemonė – kalba. Tą pačią kalbą vartojanti ir tų pačių archetipų, ar, platesne prasme, sąmonės turinių vienijamą žmonių grupę galima pavadinti įsivaizduojama bendruomene. Pasak Benedicto Andersono, įsivaizduojama bendruomenė – tai žmonių grupė, kuri įsivaizduoja esanti bendruomene¹⁶. Tačiau daugelio bendruomenių nariai ne tik įsivaizduoja kažkuo esą, bet ir kuria tam tikrus vaizdinius apie save, kitus, visuomenę ir pasaulį, todėl šalia įsivaizduojamos bendruomenės prasminga vartoti ir įsivaizduojančios bendruomenės sąvoką. Skirtingose teorinės ir praktinės veiklos srityse – moksle, mene, politikoje, religijoje ar moralėje egzistuojančios įsivaizduojančios bendruomenės labai skiriasi, tačiau visos jos siekia to paties

11 Jungas, Carlos Gustavas. Sąmonės vaidmuo, p. 388.

12 Hillman, James. *Archetypal Psychology: A Brief Account*, p. 15.

13 Jungas, Karlas Gustavas. *Žvelgiant į sąmonę*, p. 69.

14 Ten pat, p. 105.

15 Jung, Carl Gustav. *Instinct and the unconscious*, p. 137–138.

16 Anderson, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, p. 21.

tikslo: sukurti darnų, išbaigtą ir paveikų įsivaizduojamą pasaulį. Pavyzdžiui, įsivaizduojamas katalikiškas pasaulis su savo dangumi ir pragaru, atgaila ir atpirkimu, šventaisiais ir nusidėjėliais – ilgametės ir nenuilstamos įsivaizduojančios katalikų bendruomenės kūrybos rezultatas. Panašiai įsivaizduojanti bolševikų bendruomenė daug metų kūrė, dailino, tobulino būsimos komunistinės visuomenės modelį. Ir nors tikrovė pasirodė žymiai sudėtingesnė ir prieštaringesnė už rafinuočiausius jų modelius – be tų modelių studijos XX a. Rusijos, taip pat ir Lietuvos istorija bus skurdi ir ne visada suprantama.

Istorija – nuolatinė įsivaizduojamų ir įsivaizduojančių bendruomenių ir jų kuriamų įsivaizduojamų pasaulių kaita¹⁷. Kol pavieniai žmonės ar net jų grupės kažką myli, kažko neapkenčia, apie kažką svajoja ar kažko stengiasi išvengti – jų vaidmuo istorijos procese nėra labai ryškus. Tačiau kai susiformuoja bendruomenė, patirianti tuos pačius jausmus tų pačių objektų ar vaizdinių atžvilgiu – pavyzdžiui, užuojautą skriaudžiamiesiems, neapykantą skriaudėjams – ir, kai tų jausmų skatinama bendruomenės nariai pradeda veikti – archetipų vaidmuo išauga. Būtent įsivaizduojančių bendruomenių dėka archetipai nužengia į istoriją ir tampa svarbūs, o neretai – lemiami istorijos proceso veiksniai.

Komunistinio Aukso amžiaus mito archetipai

Pagrindinį vaidmenį formuojantis komunistinio Aukso amžiaus mitui atliko dar

Didžiosios prancūzų revoliucijos gelmėse užgimę *laisvės, lygybės ir brolybės* archetipai. Marksistų manymu, buržuazinės revoliucijos – kurioms jie priskyrė ir Didžiąją prancūzų revoliuciją – siekė, bet nepasiekė, savo pačių suformuluotų tikslų. Kapitalistinėje visuomenėje daugiau laisvių, negu feodalinėje, bet naudotis jomis gali tik nedidelė gyventoji dali – buržuazija. Didžioji gyventojų dalis – proletarai – liko užguita, beteisę visuomenės dalimi. Be to, laisvė buržuazinėje visuomenėje pirmiausia reiškia laisvė išnaudoti kitus, naudotis jų darbo vaisiais, todėl marksistų požiūriu nepriimtina. Kaip teigė Leninas, „tiktai sąmoningas ir organizuotas proletariatas gali iškovoti liaudžiai tikrą, nesuklastotą laisvę“¹⁸.

Išnaudojimu paremtoje visuomenėje negali būti ir lygybės, nes egzistuoja milžiniški skirtumai tarp turtingų ir vargšų. Panaikinti šia nelygybę pirmiausia ir siekė marksizmo teoretikai bei praktikai. Ir pagaliau buržuazinėje visuomenėje, marksistų manymu, negali būti ir brolybės, nes skirtingos klasės vadovaujasi visiškai skirtingais interesais ir siekia skirtingų tikslų. Tam, kad santykiai tarp žmonių radikaliai pasikeistų, proletarai turi susivienyti ir nuversti išnaudotojų interesus ginančias vyriausybes. „Visų šalių proletarai, vienykitės“ – baigiamieji ir tam tikra prasme esmingiausieji komunistų partijos manifesto žodžiai.

Dar vienas didelę įtaką marksizmo sklaidai padaręs archetipas – užuojauta pažemintiems, kenčiantiems, skurde gyvenantiems. Žymus marksizmo teoretikas

17 Juknevičius, Stanislovas. *Imagined Communities and Imagined Worlds: Archetypal Concept of History*.

18 Leninas, Vladimiras. *Gegužės pirmoji*, p. 179.

ir praktikas Levas Trockis prisiminimuose rašo, jog pagrindiniai jo gyvenimą nulėmę jausmai buvo „užuojauta skriaudžiams ir pasipiktinimas neteisingumu. Antras jausmas buvo, ko gero, stipriausias. Pradedant ankstyvąja vaikyste, visuose mano buitiniuose įspūdžiuose neteisingumas reiškėsi pačiomis grubiausiomis ir labiausiai apnuogintomis formomis, neteisingumas neretai reikšdavosi kaip išžūlus nebaudžiamumas, žmogiškasis orumas buvo trypiamas kiekviename žingsnyje. Užtenka prisiminti valstiečių plakimus. Visa tai aš suvokiau labai aštriai dar prieš bet kokią teoriją ir visa tai kaupė manyje didelės sprogstamoji galia įspūdžius“¹⁹. Šie „didelės sprogstamosios galios įspūdžiai“ ir nulėmė jo gyvenimo kelia, išsiliejo į revoliucinę veiklą, o užgrobęs valdžią – į raudonąjį terorą.

Tokiu būdu jausmai – svarbi, o neretai lemiamą politinių mitų veiksmingumo sąlyga. Kodėl, pavyzdžiui, tobulos Platono visuomenės koncepcija įdomi tik socialinės politinės minties tyrėjams, o Markso teorija tūkstančiams žmonių tapo praktinės veiklos orientyru, paplito įvairiausiose visuomenėse ir tautose ir jei ne sudrebinu, tai bent sujūdino Vakarų visuomenių pagrindus? Pagrindinė skirtumas tarp jų glūdi įsivaizduojamų pasaulių struktūroje. Platono teoriją pagimdė tik protas, Markso – ir protas, ir jausmai. Platono teorija išmąstyta, Markso iškentėta. Pro Markso ir jo pasekėjų sąmonę prasiveržė šimtmečiais kauptas daugelio žmonių nepasitenkinimas, neapykanta, įniršis dėl savo padėties visuomenėje ar kitų žmonių elgesio su jais,

19 Trotsky, Leo. *My life*, p. 73.

ir tai nulėmė jo populiarumą ne tik Rusijoje, bet ir daugelyje kitų pasaulio šalių, taip pat ir Lietuvoje.

Pagrindinis marksistų veiklos tikslas, suformuluotas oficialiu tarptautinio darbininkų judėjimo himnu paskelbtame „Internacionale“ – sukurti pasaulį, kuriame „kas buvo nieks, taps viskuo“²⁰. Būtina šio kūrybos sąlyga ir prielaida – „pasaulį seną išardyti iš pamatų pačių“²¹. Būtent griovimui, naikinimui, žudymui buvo nukreipta didelė, o neretai didžioji Rusijos revoliucionierių veikla. Esminiai „Anarchistų maršo“ žodžiai – „sugriausim“ ir „kraujuje paskandinsim“²².

Psichologinės bolševikų pergalės Rusijoje priežastys

1917 m. vasario mėnesį Rusijoje vykusią revoliuciją ir po to sekusį bolševikų perversmą lėmė daug politinių, ekonominių, socialinių priežasčių, tarp kurių svarbų vaidmenį atliko ir psichologinės. Bolševikai nugalėjo pirmiausia todėl, kad jų gretose buvo daugiausiai nesavanaudiškų idealistų, sugėbančių kalbėti liaudžiai suprantama kalba. Pateiksime tik vieną pavyzdį.

Praėjus keletui dienų po bolševikų perversmo, įvyko mitingas Peterburge dislokuotame šarvuotųjų pulke, į kurį savo atstovus atsiuntė visos pagrindinės tuo metu Rusijoje egzistavusios partijos. Kaip rašo tų įvykių liudininku buvęs amerikiečių žurnalistas Džonas Ridass (John Reed),

20 Prieiga per internetą: [https://lt.wikipedia.org/wiki/internacionalas_\(daina\)](https://lt.wikipedia.org/wiki/internacionalas_(daina)). Žiūrėta 2018 02 20.

21 Ten pat.

22 Prieiga per internetą: <http://a-pesni.org/starev/marchanarh.htm>. Žiūrėta 2018 02 21.

„šarvuočiai buvo padėties viešpačiai: už ką buvo šarvuočiai, tas turėjo savo rankose visą miestą“²³. Sveikas protas, šį kartą atstovaujamas menševikų, reikalavo, kad, kol valdžios klausimas neišspręs teisinėmis ar kitom civilizuotoje visuomenėje priimtomis formomis – šarvuočių pulkas būtų neutralus. Bet į tribūną užlipo „keturias paras nemiegojęs ir vos ant kojų pastovintis“ bolševikas Krylenko – ir daugumas mitingo dalyvių nubalsavo už paramą bolševikams. Kaip rašo Ridas, „įsivaizduokite, kad tokia pat kova vyko kiekvienose kareivinėse visuose miestuose, visose apygardose, visame fronte, visoje Rusijoje! Įsivaizduokite tuos nemigo nukankintus krylenkas, budinčius kiekviename pulke, skubančius iš vietos į vietą, įkalbinėjančius, besiginčijančius ir grasinančius! Ir dar įsivaizduokite, kad tas pats vyko visų profsąjungų patalpose, fabrikuose ir gamyklose, kaimuose, toli išblaškytų Rusijos karo laivynų koviniuose laivuose; pagalvokite apie šimtus tūkstančių Rusijos žmonių, rijusių akimis kalbėtojus visoje didžiulėje Rusijoje, apie darbininkus, valstiečius, kareivius, jūreivius, dedančius kankinančias pastangas suprasti ir nuspręsti, įtemptai mąstančius ir pagaliau neregėtai vieningai nusprendžiančius. Tokia buvo Rusijos revoliucija!“²⁴.

Kita bolševikų pergalės priežastis – pragmatizmas, sugebėjimas kovoje dėl valdžios išnaudoti liaudies masių nuotaikas. Ginče dėl valdžios nugalėjo ne tie kurie žadėjo demokratiją, žodžio laisvę ar abstraktų teisingumą. Masėms nereikėjo nei demokratijos, nei žodžio laisvės, nei teisingumo.

Joms reikėjo taikos ir žemės. Daugumas karo nualintų karių norėjo taikos – pirmas Sovietų valdžios dekretas – dėl taikos. Daugumas kariuomenėje tarnaujančių valstiečių bežemiai ar mažžemiai – jiems pažadama žemė. Ir nesvarbu, kad „dekretas dėl žemės“ – amžinų bolševikų oponentų eserų programos dalis. Kaip ciniškai pareiškė Leninas, „jie mus kaltina, kad mes pavogėme jų žemės programą <...> jei tai iš tiesų taip ir yra, mes jiems lenkiamės. Tai mums tinka“²⁵. Tokiu būdu per bolševikų perversmą susivienijo idealizmas ir materializmas, saujelės idealistų noras užgriebti valdžią ir sukurti naujo tipo visuomenę ir didžiosios valstiečių masei būdingas savišaugos instinktas ir noras gyventi gerai, t. y. turėti savo žemės.

Ir pagaliau bolševikų pergalė buvo neįmanoma be fizinio priešų naikinimo. Ši „baudžiančio revoliucijos kalavijo“ vaidmenį dažniausiai atlikdavo žmonės, kurių instinktyvi linkmė – griauti, naikinti, žudyti. Tų įvykių amžininko ir aktyvaus dalyvio Vasilijaus Šulgino žodžiais tariant, tai buvo žmonės „iš kitos karalystės, kito amžiaus <...> Jie – tai baisus naujųjų barbarų antplūdis, tiek kartų nujaustas ir galų gale išsipildęs ... Tai – skitai. Tiesa, jie su dvidešimto amžiaus atributais – kulkosvaidžiais ir baisiai urzgiančiom mašinom <...> bet tai tik išorė <...> Jų krūtinėje gauruota, žveriška, tikra skitų širdis...“²⁶.

Pirmųjų sovietinė valstybės egzistavimo dešimtmečių ideologijos raida – tai palaipsnis perėjimas nuo tarptautinių, internacionalinių aspiracijų prie nacionalistinių. Pagal marksizmo mokymą, proletariato

23 Ridas, Džonas. *10 dienų, kurios sukrėtė pasaulį*, p. 153.

24 Ten pat, p. 156.

25 Ten pat, p. 198.

26 Šulgin, Vasilij. *Dni. 1920*, p. 210.

revoliucija turi nugalėti visame pasaulyje ar bent jau labiausiai ekonomiškai išsivysčiusių šalių grupėje, o iš ten persimesti į kitas šalis. Kaip rašė Fridrichas Engelsas, „komunistinė revoliucija dėl to visai nebus tautiška, bet bus revoliucija, kuri tuo pačiu metu vyksta visose civilizuose valstybėse“²⁷. Tad nenuostabu, jog rusų bolševikai savo įvykdytą perversmą traktavo kaip pirmą pasaulinės revoliucijos etapą. Praėjus trimis metams po valdžios užgrobimo Leninas sakė, jog „mūsų pergalė bus tvirta pergalė tik tada, kai mūsų idėjos laimės visame pasaulyje, nes mes savo darbą ir pradėjome vien tikėdamiesi pasaulinės revoliucijos“²⁸.

Įsivaizduojančios pirmo socializmo etapo bendruomenės

Kuriant komunistinę visuomenę dalyvavo daug įsivaizduojamų ir įsivaizduojančių bendruomenių, tačiau lemiamą vaidmenį suvaidino trys: *kovotojų, tikrai tikinčiųjų ir paklusniųjų*.

Seno griovimas – būtina naujo atsiradimo sąlyga, todėl kiekvienoje visuomenėje buvo, yra ir bus *kovotojo* archetipo vienijamų žmonių grupės. Relingijoje visuomenėje šio tipo žmonės kovoja su nuodėmėmis, moralinėmis vertybėmis grįstoje visuomenėje – prieš ydas. Religijos ir moralės vaidmeniui Vakarų visuomenėje silpnėjant, ši kolektyvinėje pašamonėje glūdinti energijos rūšis nukrypo socialinių politinių struktūrų griovimui. Kaip teigė Marksas, „laimė – tai kova“²⁹.

27 Engelsas, Fridrichas. *Komunizmo principai*, p. 38–39.

28 Leninas, Vladimiras. Kalba iškilmingame Maskvos darbininkų, valstiečių ir raudonarmiečių ..., p. 1.

29 Marx, Karl. *Confessions*.

Kovotojai už komunistinius idealus gyveno jų vaizduotės sukurtame pasaulyje. Istorija buvo suvokiama kaip nuolatinė klasių kova. Senovės Romoje ir Graikijoje tai kova tarp vergų ir vergvaldžių. Spartakas – vienas iš populiariausių sovietinės istorijos herojų, ir net dabartinėje Rusijoje jo vardu vadinasi vienas iš populiariausių sporto klubų. Viduriniais amžiais tai kova tarp valstiečių ir žemvaldžių, kurios simboliais Rusijoje buvo Jemeljanas Pugačiovas ir Stepanas Razinas. Naujaisiais laikais tai buržuazijos kova su feodalais, užsibaigusi Didžiąją prancūzų revoliucija. Devynioliktas amžius paženklintas proletariato kova prieš buržuaziją, kurios viršūnė – Paryžiaus komuna. Reakcijos durtuvais išniekintą klasių kovos vėliava pakėlė bolševikai – šis, Stalino žodžiais tariant, „karinis religinis ordinas“³⁰.

Pagrindiniai kovotojų bruožai: idėjiškumas ir asketizmas. Tuo jie skyrėsi nuo tiesiog naikinimo aistros apimtų žmonių, kurių taip pat apstu visose visuomenės. Kaip rašė vienas iš komunistų partijos veteranų, „stodamas į partiją, aš nesiečiau sau jokios naudos... Aš nuoširdžiai troškau tarnauti savo liaudžiai, troškau apginti ją nuo neteisybės, palengvinti jos sunkų, be prošvaisčių, gyvenimą. Aš buvau giliai įsitikinęs, kad bolševikų partija ir yra tą vienintelę visagalę jėgą, kuri gali ir siekia šiuos uždavinius išspręsti. Aš nebuvau išimtis: pirmais revoliucijos metais buvo šimtai tūkstančių ir milijonai žmonių, kurie mąstė ir veikė, kaip aš. Ir taip mąstė ne tiktai rimto išsilavinimo neturintys darbininkai, bet ir

30 Montefiore, Simonas. *Stalinas. Raudonojo dvaro caras*, p. 121;

labai inteligentiški, sąžiningi ir pasiaukoti pasiruošę revoliucionieriai, kurių buvo nemažai bolševikų partijoje³¹.

Kitas svarbus kovotojų bruožas – aske-
tiškumas, ar bent jau nesavanaudiškumas. Kovotojai – vėlgį skirtingai nuo visose visuomenėse egzistuojančių plėšikų – niekada nesiekė naudoti sau. Kaip prisimena aukšto rango kariškio dukra Liudmila Eliašova, „mes gyvenome labai kukliai. Mūsų baldai buvo pigūs – visi oficialiai įsigyti iš valdžios. Valgėme prastai, mūsų drabužiai buvo kuklūs. Niekada nemačiau tėvo vilkint ką nors kitą, tik savo karinę uniformą, švarką ir tuos pačius batus. Mama turėjo savo „ypatinguosius drabužius“ teatrui ir dar vieną ar dvi sukneles, bet daugiau nieko...“³². Kaip teigia Stalino įsūnis, po diktatoriaus mirties jo namuose nebuvo rasta nė vieno nesulopytų marškinių, ir laidotuviams teko pirkti naujus³³.

Kovotojų gretose buvo nemažai žmogiškumo nepraradusių revoliucionierių-romantikų, tačiau daugumai jų kova už naują visuomenę pirmiausiai reiškė kovą su jos priešais, ir toje kovoje nebuvo bodimasi jokiais priemonėmis. Tam tikra jų dalis buvo paprasčiausi „skitai gauruotomis širdimis“, kai kurie gi savo veiklą dangstė istorine būtinybe. Kaip teigė Stalinas, „teroras – šventas. Jis kyla iš bolševikų paskirties – gelbėti pasaulį“³⁴.

Naujo kūrimas neįmanomas be tikėjimo kūrimo proceso sėkme, todėl svarbų vaidmenį bet kokios visuomenės struktūroje vaidina *tikrai tikinčių* bendruomenė. Ericas Hofferis pagrindiniais *tikrai tikinčiųjų* bruožais laikė fanatizmą, entuziazmą, karštą viltį neapykantą, netolerantiškumą, aklą tikėjimą ir ištikimybę³⁵. Ir nors Hofferio knyga parašyta, jei taip galima pasakyti, šnairuojant į fašistinę Vokietiją, daugelis jo samprotavimų, pastebėjimų, išvadų tinka ir socialistinei.

Tikėjimas, kaip ir protas, savaime nėra archetipai. Protas – vienas iš pasaulio pažinimo instrumentų, ir dažniausiai traktuojamas kaip svarbi, bet viena iš psichinių funkcijų, tačiau jei protu pradėdama žavėtis, ji aukštinti ar net sukuriama jo garbinimo kultas, kaip Didžiosios prancūzų revoliucijos metu – jis tampa archetipu. Panašiai jei kas nors tiki, kad dvi lygiagrečios tiesės niekada nesusikirs, tikėjimas jam tampa antraeilė psichinė funkcija, tačiau jei kas nors pasiryžęs numirti už tikėjimą – tikėjimas jam tampa archetipu.

Tikėjimas – būtina kovotojo savybė. Viena iš Stalino myriop nuteistiems buvusiems bendražygiams mestų kaltinimų buvo tai, kad jie galbūt prarado tikėjimą³⁶. Jo manymu, „žmonės privalo kažką tikėti. Caro nėra, Dievą atėmė, o tikėti kažką reikia“³⁷. Ir žmonės tikėjo – tikėjo į komunizmą, Staliną, komunistų partiją – tikėjo paprasčiausiai todėl, kad tikėjimas buvo svarbi, o neretai

31 Pavlov, Ivan. 1920-ųjų. *Revoliucija i biurokratija*, p. 28.

32 Figes, Orlando. Privatus gyvenimas Stalino Rusijoje, p. 49.

33 Sergeev, Artem, Glušik, Jekaterina. *Kak žil, rabotal i vospitival detej J. V. Stalin*, p. 153–154.

34 Montefiore, Simonas. *Stalinas. Raudonojo dvaro caras*, p. 291.

35 Hoffer, Erich. *The True Believer. Thoughts on the Nature of Mass Movements*.

36 Montefiore, Simonas. *Stalinas. Raudonojo dvaro caras*, p. 252.

37 Artem Sergeev, Jekaterina Glušik. *Kak žil, rabotal i vospitival detej J. V. Stalin*, p. 133.

pagrindinė jų psichinė funkcija. Aleksandro Solženicyno knygoje yra pavyzdžių, kai net lageriuose žmonės, su kuriais buvo pasielgta žiauriai ir neteisingai, atvirumo valandėlę prisipažindavo, kad „tikėjo, tiki ir tikės“³⁸.

Svarbų vaidmenį kuriant socializmą atliko įsivaizduojama *paklusniųjų* bendruomenė. Neretai paklusnumas – epizodinis reiškiny žmonių gyvenime: kažkas paklūsta aplinkybėms, kažkas kitiems žmonėms. Paklusnumas kaip archetipas reiškiasi tais atvejais, kai paklusnumas tampa dominante, ar, naudojant Jungo terminiją, „instinktyvia linkme“. Puiki to iliustracija pateikta Trockio knygoje. Kai jaunas Leo Trockis (tada dar Bronšteinas), pakritikuoja gimnazijos direktorių, jo pašnekovas – iš kaimo kilęs gimnazistas – atsako: „Bet juk jis mūsų viršininkas! Jei tau viršininkas įsakytų net ant galvos vaikščioti – tu privalai tai daryti, o ne jį kritikuoti!“³⁹

Įsivaizduojama Sovietų Sąjungos paklusniųjų bendruomenė buvo labai marga. Pirmiausia tam tikrą dalį sudarė tie, kurie pritarė socializmo idėjoms ir nuoširdžiai manė, kad Sovietų Sąjunga, nepaisant kartais pasitaikančių trūkumų ar nesklaidumų, – tobiliausia valstybė pasaulyje. Pamaloninti tariamai nemokamo išsilavinimo, medicininio aptarnavimo, simbolinių komunalinių paslaugų mokesčio, pritariantieji džiaugsmingai dalyvavo demonstracijose, stropiai dirbo šeštadienio talkose, entuziastingai balsavo susirinkimuose, smerkdami tikrus ir tariamus liaudies priešus.

Kitą grupę sudarė abejingi ir net nepriariantys socializmo idėjoms, bet neturin-

tys jėgų ar noro mesti jiems iššūkį žmonės. Ir pagaliau buvo jokių dvasinių interesų neturintys, o įsakymus, nurodymus, instrukcijas vykdantys visuomenės sraigteliai. Ryškiausias tokių žmonių pavyzdys – vadinamieji „praktiniai darbuotojai“ – kalėjimų, lagerių prižiūrėtojai. Solženicyno manymu, jie išsigimė į naują biologinę rūšį, savo psichinėmis savybėmis artimesnę orangutangams nei žmonėms: „Jie dar vadinosi rusais ir dar šiaip taip įstengė suvokti paprastesnes rusiškas frazes, kaip antai: „galima įeiti?“, „galima kreiptis?“ Bet kai jie sėdėjo va šitaip, už ilgo stalo, atgręžę į mus savo vienodus, be jokios išraiškos, baltus nupenėtus žvilgančius snukius, – buvo aišku kaip dieną, kad jie visi seniai išsigimė į atskirą biologinį tipą, kad paskutinis žodinis ryšys tarp mūsų beviltiškai nutrūkęs ir besieja mus vien kulka“⁴⁰.

Didžiąją Sovietų Sąjungos, kaip ir bet kokios kitos visuomenės, dalį sudarė savo asmeniniais interesais besirūpinantys ir bet kokioms idėjoms abejingi prisitaikėliai. Negalima sakyti, kad prisitaikėliai neturėjo jokių aukštesnių siekių ar tikslų, tik jų siekiai ir tikslai retai peržengdavo komunalinių butų sienas. Susigrūdę ankštuose kambariuose, nuolatinėse eilėse prie viryklių, vonių ar tualetų, jie leido laiką apkalbose, smulkiuose vaiduose, intrigose, tai ką rusai vadina *skloka*. Būtent tai suteikė jo gyvenimui prasmę ir kryptingumą. Kažkur vyko didžiosios socializmo statybos, industrializacija ir kolektyvizacija, kažkur žmonės sėdėjo kalėjimuose ar sodino į juos kitus, o jie gyveno savo mažuose, trapiuose

38 Solženicyn, Aleksandr. *Gulago archipelagas*. Tomas antras, p. 297.

39 Trotsky, Leo. *My life*, p. 68.

40 Solženicyn, Aleksandr. *Gulago archipelagas*. Tomas trečias, p. 263.

pasauliuose su savo herojais, intrigomis, pergalemis ir nesėkmėmis. Smulkūs buitiniai vaidai ir buvo socialistinio masės žmogaus filosofija, religija ir sportas⁴¹.

Jei vaidai lėmė, formavo tarpasmeninius santykius, tai vidiniame prisitaikėlių pasaulyje vyravo baimė. Baimės jausmas buvo praktiškai nežinomas kovotojams ir tikrai tikintiems – netgi suimti ir kankinami, jie buvo įsitikinę, kad įvyko klaida, ir jie bus paleisti. Neypatingai bijojo ir paklusnieji – jie manė, kad savo paklusnumu užsitarnaus malonę ir išvengs susidorojimo. Dažniausiai taip ir būdavo. Ir tik abejingieji socializmo idealams miesčionys jautėsi visiškai bejėgiai jiems nesuprantamų ir nepavaldžių jėgų žaidime. Būtent jų gyvenime baimė vaidino lemiamą vaidmenį – baimė iracionali ir kone jutimiškai suvokiama, baimė ne kaip individualus jausmas, o kaip kažkas bendro visai visuomenei. Kaip prisimena Liliana Lungina, baimė – tai jausmas, su kuriu gyveno visi miestų gyventojai. Kaip vėliau paaiškėjo, kaimų – taip pat⁴².

Priklausomai nuo to, kiek abejingųjų pavyksta kovotojams palenkti į savo pusę, neretai priklauso masinių judėjimų likimas. Todėl Sovietų Sąjungoje buvo stengiamasi tikrai tikinčius paversti kovotojais, paklusnuosius – tikrai tikinčiais, o abejinguosius – paklusniaisiais. Tam tarnavo galinga ir negailestinga valstybės mašina, milžiniškas propagandos aparatas, kryptin-

ga ir tendencinga auklėjimo sistema. Visa tai davė savo vaisių. Prasidėjus karui su Vokietija, nemažai žmonių pasirodė tikrai tikintys – pasirodė paaukoti ir paaukoję savo gyvenimus gindami pirmą pasaulyje socialistinę valstybę. Tačiau vyko ir priešingas procesas: kovotojai ir tikrai tikintys tapdavo tik paklusniaisiais, o neretai net abejingais socializmo ir komunizmo idealams žmonėmis. Jei su Stalino vardu lūpose mirė šimtai, į nelaisvę pasidavinėjo – ypač pirmais karo mėnesiais – šimtai tūkstančių. Tai reiškia, kad pagrindinei Sovietų Sąjungos gyventojų daliai komunistiniai idealai buvo ir liko svetimi, ir kad nepaisant bauginimų, grasinimų ir vilionių, didžiąją kolektyvinės pašamonės dalį sudarė instinktyvūs polinkiai – noras išlikti, o išlikus – jaustis ramiai, saugiai, ir, pagal galimybes, komfortabiliai.

Socializmo griūtis

Pirmieji socializmo statybos dešimtmečiai iš esmės pakeitė kolektyvinės Sovietų Sąjungos gyventojų pašamonės struktūrą. Pirmiausiai išnyko pagrindinė revoliucionierių romantikų veiklą įkvėpęs ir skatinęs archetipas – *užuojauta* pažemintiems ir varge gyvenantiems. Sugriovus kapitalistinę ekonominę sistemą, dingo išnaudojimas, o kartu su juo ir visos jo nešamos nelaimės. Pradžioje dar buvo bandoma užjausti vargšus kapitalistinių šalių gyventojus, bet, pastarųjų gyvenimo lygiui nuolatos kylant, o Sovietų Sąjungos piliečių – smunkant, ši užuojautos rūšis taip pat nunyko. Užjausti nebuvo ką ir nebuvo dėl ko; sovietiniams žmonėms beliko džiaugtis ir didžiuliu gyvenimu socialistiniame rojuje.

41 Šio tipo žmonių psichologija puikiai atspindėta Michailo Zoščenkos apsakymuose. Žr. taip pat Olgos Freidenberg laiškus Borisui Pasternakui. knygoje *The correspondence of Boris Pasternak and Olga Freidenberg 1910–1954*.

42 *Podstročnik, Žizn Liliani Lunginoi, rasskazanaja jeju v filme Olega Dormana*, p. 100; 262.

Naujo pobūdžio visuomenėje gerokai susilpnėjo, o vėliau ir visai išnyko *laisvės* archetipas. Panaikinus privačią nuosavybę, eksploatacija išnyko, ir tie, kam tai buvo svarbu, galėjo jaustis laisvais. Tačiau daugumai gyventojų svarbiausia buvo asmeninė laisvė ir galimybė savo nuožiūra tvarkyti jei ne gyvenimą, tai bent jau ūkį, todėl jauną Sovietų Sąjungą nuolatos drebinio sukilimai, žinomaisi kurių – Kronštato jūreivių bei Tambovo valstiečių. Kaip nuolaida masiniam nepasitenkinimui buvo pereita prie *Naujos ekonominės politikos* ir bent iš dalies grįžta prie kai kurių buržuazinių laisvių, pirmiausia – ekonomikos srityje. Prasidėjus industrializacijai, šie nespėję suvešėti laisvės daigai buvo užgniaužti. Įsivyravo teroras. Už abstrakčią, daugumai nesuprantamą laisvę nuo eksploatacijos buvo užmokėta asmenine piliečių nelaisve ir sunkiomis gyvenimo sąlygomis. Todėl kai devyniasdešimtųjų praeito šimtmečio metų pradžioje atsirado reali galimybė rinktis: ar toliau gyventi be eksploatacijos, bet vargingai, ar sugrįžti prie eksploatacija paremtos, bet geresnės gyvenimo sąlygas ir pilietines laisves užtikrinančios kapitalinės sistemos – praktiškai visos buvę komunistinės Europos šalys pasirinko antrą variantą.

Išnyko ir kitas pamatinis komunistinio mito elementas – *lygybė*. Siekiant, kad komunistai nepasinaudotų valdžios teikiama galimybėmis praturtėti, 1921 m. tuometinės bolševikų partijos Centro komitetas priėmė nutarimą, jog komunisto, kur jis bedirbtų ir kokias pareigas beužimtų, atlyginimas neturi ženkliai viršyti vidutinio jo darbovietėje dirbančio darbininko atlyginimo. Tačiau palaipsniui šio principo

buvo atsisakyta, skirtumai tarp valdžios ir eilinių piliečių nuolatos didėjo, vietoj „eksploatatorių“ ir „proletariato“ susiformavo naujos socialinės grupės – partinės viršūnės ir liaudies. Siekė panaikinti skirtumus tarp turtingų ir vargšų, komunistai tapo nauja privileijuota kasta⁴³.

Panaši transformacija ištiko ir įsivaizduojamas bendruomenes. Jei pirmoji bolševikų karta Sovietų Sąjungoje save laikė ir gali būti laikomi kovotojais, tai antrą sudarė nomenklatūros atstovai⁴⁴. Teoriškai nomenklatūra buvo formuojamas iš geriausių organizacinių sugebėjimų turinčių įvairių sričių specialistų, praktiškai – pagal principą „savas-svetimas“. Tai reiškė, kad žmogus, norintis užimti kažkokį postą partinėje biurokratinėje sistemoje, pirmiausia turi būti „savas“, tai yra elgtis, mąstyti ir jausti kaip priimta toje aplinkoje. Kitą sąlyga – būti ne tik „savu“, bet ir priklausyti vienam iš toje partinėje terpėje egzistuojančių klanų; kadangi postų visada buvo mažiau, negu norinčių juos užimti, sėkmės galėjo tikėtis tik tas, kurį palaikė tam tikra grupė žmonių, ar klanas. Pavyzdžiui, pirmo ir paskutinio Sovietų Sąjungos prezidento Michailo Gorbačiovo sėkmę daugiausia lėmė tai, kad jis laiku prisijungė prie tuo metu vyravusio Brežnevo – Andropovo, o ne mažumoje buvusio Kosyginio klanu⁴⁵.

Kovotojams transformuojantis į nomenklatūrą, asketizmą pradėjo keisti hedo-

43 Žr. Matthews Mervin. *Stanovlenije sistemi privelegij v Sovetskom gosudarstve*.

44 Žr. Michail Voslenskij. *Nomenklatura*; Kastytis Antanaitis. *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra*.

45 Kaip tik pradėjusį politiniame biure dirbti Gorbačiovą mokė Andropovas, „palaikyk Generalinį sekretorių... O tai žiūriu: tave šiltai šypsodamasis sveikina Kosyginas“ (žr. Michailas Gorbačiovas. *Vienui vienas*, p. 217).

nizmas. Bene geriausiai tai atsispindi Gorbaciovio knygoje pateikiamame anekdote apie ilgametį komunistų partijos Generalinį sekretorių Leonidą Brežnevą. Kalbama, jog aplankyti Brežnevo atvyko mama. Brežnevas su pasididžiavimu aprodė jai savo prabangų butą, vilą, garažą su daugybe užsienietiškų automobilių, žmonos papuošalus ir brangenybes. Motina, visa tai apžiūrėjusi, paklausė: „Sakyk, sūnau, o kur dėsi visą tą turtą, jeigu į valdžią vėl ateis komunistai?“⁴⁶

Ideologija savo ruožtu vis labiau tolu nuo realių problemų sprendimo ir virto „stiklo karoliukų žaidimu“. Pagrindinis dėmesys buvo skiriamas ne neatitikimo tarp teorijos ir praktikos, tarp įsivaizduojamo ir realaus pasaulio aiškinimui, o įsivaizduojamo pasaulio tobulinimui. Pavyzdžiui, viena iš pagrindinių per visą Sovietų Sąjungos egzistavimo laikotarpį svarstomų problemų buvo tokia: ar socializmas Rusijoje ir vadinamose socialistinės stovyklose šalyse nugalėjo tik galutinai, ar galutinai ir negrižtamai. Viena vertus, apie galutinę socializmo pergalę buvo paskelbta dar 1937 m., kai eksploatatorių klasė buvo sunaikinta fiziškai; apie tai, kad pagyvenę socializmo rojuje žmonės norėtų sugrįžti į kapitalizmo pragarą, negalėjo būti nė kalbos. Antra vertus, kol „taikios“ socialistinės valstybės gyveno kapitalistinių apsuptyje, egzistavo – bent jau teoriškai – galimybė, jog kapitalistinės valstybės pabandys jas nukariauti ir jėga restauruoti viso pasaulio darbo žmonių neapkenčiamą kapitalistinę santvarką, todėl gali būti jog socializmas nugalėjo galutinai, bet ne negrižtamai. Ir

kai diskusijos šia tema praktiškai baigėsi, kai buvo įrodyta, kad socializmas nugalėjo ne tik galutinai, bet ir negrižtamai⁴⁷ – jis žlugo.

Tikrai tikinčiųjų psichologija vėlyvojo sovietmečio metais beveik nesikeitė – paprasčiausiai jų skaičius visuomenėje nuolatos mažėjo. Didėjant atotrūkiui tarp įsivaizduojamo ir realaus pasaulio, tikėti į šviesią visos žmonijos ateitį darėsi vis sunkiau. Kaip rašė pirmas Rusijos prezidentas Borisas Jelcinas, „viskas galėjo susiklostyti kitaip, jei žmonės nebūtų praradę tikėjimo skelbiamais šūkiiais ir raginimais“⁴⁸.

Paklusnumas tapo inertišku. Žmonės ėjo į demonstracijas, dalyvavo šeštadienio talkose, susirinkimuose, bet greičiau iš inercijos, „dėl šventos ramybės“, nei iš įsitikinimų. Keitėsi ir požiūris į darbą. Pagal populiarų to meto posakį, „jie (valdžia – S. J.) apsimeta, kad moka atlyginimus, mes – kad dirbame“. Plito girtuokliavimas, „kombinavimas“, vagystės. Be to, vis didesnei visuomenės daliai aiškėjo, jog materialinėje plotmėje socializmo trūkumai viršijo jo privalumus. Žmonės gyveno nuolatinio deficito sąlygomis; trūko elementariausių buities dalykų, ir pastangos, eikvojamos kažko gavimui, viršijo to gavimo rezultate patirta džiaugsmą; be to, materialinio gyvenimo gerinimas turėjo aiškias ribas; netgi turtingiausi to laikmečio žmonės gerai suvokė, kad, nepaisant visų savo pastangų, jie niekad negyvens taip kaip Vakarų turtuoliai: neturės savo jachtų, vilų, lėktuvų. Ypač padėtį paaštrino prasidėjusi gerontokratija, net oficialios propagandos

47 Žr., pvz., Semen Levitin. *Polnaja i okončatel'naja pobeda socializma v SSSR – triumf marksizma-leninizma*.

48 Jelcinas, Borisas. *Išpažintis pasiūlyta tema*, p. 121.

46 Ten pat, p. 230.

vėliau pavadinta „sąstingio metais“. Mintis, kad teks visą gyvenimą nugyventi nuolatinio deficito sąlygomis trečiaeilėje kretinų valdomoje valstybėje vis didesnei gyventojų daliai kėlė neviltį.

Socializmo žlugimą pagreitino ir tai, jog susiformavo nauja kovotojų karta – disidentai. Dažniausiai tai buvo vakarietiško mąstymo žmonės, kurie lėtai, bet nuosekliai griovė socialistinę sistemą iš vidaus, sėjo abejones socializmo tikslų kilnumu ir jų įgyvendinimo realumu. Jei disidentais būdavo eiliniai piliečiai – juos galima buvo sodinti į kalėjimus, psichiatrines ligonines ar išsiųsti į provinciją, bet jei žinomi menininkai ar mokslininkai – kaip Aleksandras Solženicynas ar Andrejus Sacharovas – susidoroti su jais buvo sunkiau. Pats faktas, jog disidentai – ne, kaip neretai buvo bandoma vaizduoti oficialioje propagandoje – Vakarams parsidavę menkystos, o iškilios, aukštomis moralinėmis savybėmis pasižyminčios asmenybės, vertė žmonės suklusti, įdėmiau įsisiūrėti į jų darbus ir įsiklausyti į jų žodžius.

Oranžinėmis revoliucijomis pasibaigusios nuolaidos buvo įmanomos dar ir todėl, kad pačioje komunistų partijoje buvo nemažai permainingų troškusių žmonių. Aukščiausiam partijos valdžios organe – Politiniame biure – tai buvo Aleksandras Jakovlevas, Borisas Jelcinas ir, be abejo, Michailas Gorbačiovas. „Ortodoksų“ ir „reformatorių“ nesutarimai – svarbus Sovietų Sąjungos žlugimą pagreitinęs veiksnys. Nepaisant patyrimo, pažiūrų ir temperamentų skirtumo, reformatorius vienijo supratimas, jog „viskas supuvo nuo viršaus iki apačios“⁴⁹, ir noras sukurti „socializmą

su žmogišku veidu“. Tačiau kaip turėtų atrodyti tas veidas, nuomonės skyrėsi. Jei daugumas reformatorių norėjo tik patobulinti esamą socialistinę sistemą, tai Jelcinas, kaip parodė tolesni įvykiai, buvo pasiruošęs vardan permainingų paaukoti ir partiją, ir socializmą, ir pačią Sovietų Sąjungą. Praėjęs kopimo partinės karjeros laiptais pažemintus ir vargus⁵⁰, įsitikinęs partinės sistemos neveiksmingumu, Jelcinas griovė seną partinę biurokratine sistemą su daugeliui net jo buvusių bendražygių nesuprantamu įniršiu ir nuožmumu⁵¹. 1990 m., jau būdamas Sovietų Sąjungos Aukščiausios tarybos prezidentu pirmininku, jis ištarė savo garsiąją frazę: „imkit suvereniteto tiek, kiek sugebėsite praryti“⁵². Nors šie žodžiai buvo skirti Totorijos ir Baškirijos gyventojams, pasinaudojo jais formaliai nepriklausomybę jau paskelbę, bet realiai jos dar neturėję Baltijos valstybės. Būtent Jelcino komanda užbaigė socialistinės ekonomikos griūtį ir vietoj socializmo *žmogišku veidu* pradėjo kurti kapitalizmą žvėriškiausiu jo pavidalu.

Išvados

Mitai – neatsiejama visuomenės dvasinės kultūros dalis. Komunistinis Aukso amžiaus mitas formavosi kaip kompensacija

50 „Norint padaryti karjerą – tai visuotinė liaudies nuomonė – reikia lankstyti, taikytis, būti dogmatiku, daryti vieną, o galvoti kitą“ – žr. Borisas Jelcinas. *Išpažintis pasiūlyta tema*, p. 113.

51 Michailo Gorbačiovo manymu, pagrindinis Jelcino bruožas – griovimas: „Aš manau, kad griaudamas jis patirdavo orgazmą“ (Hard talk: BBC, 2014.11.9–10; žiūrėta 2017 04 16.)

52 Prieiga per internetą: www.yeltsin.ru/event/boris-elcin-berite-stolko-suveriniteta-skolko-smozhete-proglotit. Žiūrėta 2017 04 16.

49 Gorbačiovas, Michailas. *Vienui vienas*, p. 234.

visuomenėje egzistuojančiam skurdui, pažeminimui, neteisybei. Išskirtinį vaidmenį šio mito struktūroje vaidino socialinė lygybė. Komunistinė visuomenė turėjo būti visuomenė be turtingų ir vargšų, be skendinčių prabangoje ir gyvenančių už skurdo ribos. Dėl šių ir panašių bruožų komunistinė ideologija užkariavo nemažos Vakarų visuomenių gyventojų dalies simpatijas, turėjo ir turi pasekėjų praktiškai visose pasaulio valstybėse. Marksizmas

straipsnyje traktuojamas kaip bandymas racionaliai pagrįsti komunistinį *Aukso amžiaus* mitą, suteikti jam moksliskumo pavidalą. Pirmojo pasaulinio karo nualintoje Europoje komunistinių partijų vaidmuo sustiprėjo, kai kuriose šalyse jos net laikinai užgrobė valdžią, o Rusijoje ištvirtino ilgam. Tačiau atotrūkiui tarp realaus ir įsivaizduoto pasaulio stiprėjant, šis mitas žlugo, o kartu su juo žlugo ir jį įgyvendinti bandžiusi visuomenė.

Literatūra

- Anderson, B. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Iš anglų kalbos vertė Aušra Čižikienė. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- Antanaitis, K. *Lietuviškoji sovietinė nomenklatura*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998.
- Beresnevičius, G. *Imperijos darymas: lietuviškos ideologijos metmenys*. *Europos Sąjungos ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmoje pusėje*. Vilnius: VU TSPMI, 2003.
- Dugin, A. *Logos i mythos*. Moskva: Ast-Reflekt buk, 2010.
- Dugin, A. *Sociologia voobrazenia. Vvedenie v strukturnuju sociologiu*. Moskva: Akademichesky proekt, 2010.
- Engelsas, F. *Komunizmo principai*. Kaunas: Vilnis, 1926.
- Figes, O. *Privatus gyvenimas Stalino Rusijoje*. Iš anglų kalbos vertė Daumantas Gadeikis. Vilnius: Alma litera, 2015.
- Girardet, R. *Politiniai-mitairmitologijos*. Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė. Vilnius: Apostrofa, 2007.
- Gunther, H. *Der Socialistische Übermensch: M. Gorkij und der sovjetische Heldenmythos*. J. B. Metzler Verlag, 1993.
- Gunter, H. *Wise Father Stalin and his Family in Soviet Union*. In Thomas Lahusen, Evgenii Dobrenko (eds.). *Socialist Realism Without Shores*. Duke University Press, 1997, p. 178–190.
- Gorbačiovas, M. *Vienui vienas. Prisiminimai ir apmąstymai*. Iš rusų kalbos vertė Irena Ramoškaitė. Baltos lankos, 2013.
- Hillman, J. *Archetypal Psychology: A Brief Account. Volume 1*. (With a Bibliography of Archetypal Psychology compiled by Tom Cheetham). Hoffer, E. *The True Believer. Thoughts on the Nature of Mass Movements*. Harper and Brothers, 1951.
- Jelcinas, B. *Išpažintis pasiūlyta tema*. Iš rusų kalbos vertė Regina Dobelienė ir kiti. Vilnius: Mintis, 1990.
- Juknevičius, S. *Imagined Communities and Imagined Worlds: Archetypal Concept of History*. *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*, 2015, vol. 3, N 1, p. 67–79.
- Jungas, K. G. *Žvelgiant į pasąmonę*. Iš anglų kalbos vertė Jūratė Musteikytė. Vilnius: Taura, 1994.
- Jung, C. G. *Pasąmonės vaidmuo*. Iš anglų kalbos vertė Eugenijus Ališanka. *Kultūra ir civilizacija*. Vilnius: Gervelė, 1999, p. 380–429.
- Jung, C.G. *Apie analitinės psichologijos ir poetinės kūrybos santykį*. Iš vokiečių kalbos vertė Oresta Rėglaitė. *Psichoanalizė ir filosofija. Rinktinė*. Sudarė Antanas Andrijauskas ir Antanas Rybelis. Vilnius: Pradai, 1999, p. 45–66.
- Jung, C. G. *Instinct and the unconscious*. In W. McGuire (Exec. Ed.), Sir H. Read, M. Fordham, G. Adler (Eds.). *Collected works of C.G. Jung (CW), volume 8: The structure and dynamics of the psyche*. (R. F. C. Hull, Trans.). Princeton University Press, 1969 (1947), p. 129–138.
- Leninas, V. *Gegužės pirmoji. Pilnas raštų rinkinys, t. 8*. Versta iš penkto rusiško leidimo. Vilnius: Mintis, 1978, p. 176–179.
- Leninas, V. *Kalba iškilmingame Maskvos*

- darbininkų, valstiečių ir raudonarmiečių deputatų tarybos, RKP(b) MK ir MMST plenumo posėdyje, skirtame 3-iesiems Spalio revoliucijos metinėms, 1920 m. lapkričio 6 d. *Pilnas raštų rinkinys, t. 42*. Versta iš penkto rusiško leidimo. Vilnius: Mintis, 1988, p. 1–6.
- Levitin, S. *Polnaja i okončatel'naja pobeda socializma v SSSR – triumf marksizma-leninizma*. Moskva: Sovetskaja Rossija, 1960.
- Linen, T. *Socialist Utopian Modernism: The Myths of the Kingdom and the Golden Age. Modernism and British Socialism*. Palgrave Macmillan, 2012, p. 43–64.
- Lipovetsky, M. *Charms of the Cynical Reason: The Trickster's Transformations in Soviet and Post-Soviet Culture*. Academic Studies Press, 2011.
- Marx K., Engels, F. *Principis of communism. Collected Works*, vol. 4, p. 322–339.
- Marx, K. *Karl Marx's „Confession“*. www.marxists.org/archive/marx/works/1865/04/01/htm
- May, R. *The Cry for Myth*. New York: Norton. 1991.
- Mertvin, M. *Stanovlenije sistemi privelegij v sovetskom gosudarstve. Voprosi istorii*, 1992, Nr. 2–3, s. 45–61.
- Montefiore, S. S. *Stalinas. Raudonojo dvaro caras*. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Petrukaitis. Vilnius: Tyto Alba, 2011.
- Mossman, E. (ed). *The correspondence of Boris Pasternak and Olga Freidenberg 1910–1954*. London: Secker & Warburg, 1982.
- Pavlov, I. *1920-ije. Revoliucija i biurokratija. Zapiski opozicionera*. Sankt-Peterburg: Iskra Research – „Peterburg XXI vek“, 2001.
- Podstročnik, Žizn Liliani Lunginoi, rasskazanaja jeju b filme Olega Dormana* Moskva: Astrel CORPUS, 2010.
- Ridas, D. *10 dienų, kurios sukretė pasaulį*. Vilnius: Mintis, 1987.
- Sergeev, A., Glušik, E. *Kak žil, rabotal i vospitival detej J. V. Stalin*. Moskva: Krimskij most-9D Forum, 2011.
- Solženicyn, A. *Gulago archipelagas. Tomai 1–3*. Iš rusų kalbos vertė Viktoras Beržinis, Sigita Papečkienė ir Vincentas Stravinskis. Žara, 2009.
- Ščepanovskaja, J. *Apchėtiپی Rossii*. Metodologija i metodi istoričeskoj psihologii. Materiali XXVI međunarodnoj naučnoj konferencii. Sankt-Peterburg, 2009, s. 58–64.
- Šulgin, V. *Dni. 1920*. Moskva: Sovremennik, 1989.
- Trotsky, L. *My Life*. New York, Charles Scribner's Sons, 1930.
- Voslenskij M. S. *Nomenklatura. Gospodstvujučij klas Sovetskogo Sojuza*. Moskva: Sovetskaja Rossija, 1991.